

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJÍTÁSA

MŰLEÍRÁS

2023

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJÍTÁSA

TARTALOMJEGYZÉK

ÉPÍTÉSZETI MŰLEÍRÁS	3
ÜTEMEZÉS	5
A ZSÁMBÉKI TEMPLOMROM HELYREÁLLÍTÁSÁNAK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS LITURGIKUS KONCEPCIÓJA	6
TÁJÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓ	8

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJÍTÁSA ÉPÍTÉSZETI MŰLEÍRÁS

A templomnak, mint védendő műemléknek az értékeit, az épület műemléki megújulásának elveit és gyakorlati megvalósíthatóságának alátámasztását, valamint a szakrális funkciók visszakerülésének lehetőségeit „ **A zsámbéki templomrom helyreállításának művészettörténeti és liturgikus koncepciója**” leírás részletezi.

A zsámbéki romtemplom már nagyon messziről látszódik. Ellenállhatatlan vonzó hatása erős, a város épületei, mint fémpálcikák egy mágnes körül, úgy fordulnak, rendeződnek. A templom főhomlokzata erős pólusként, az egész romterület főbejárati pontját és gyülekező terét a telek nyugati sarkába tereli. Bár a temető kapuja előtti tér egy természetes érkezést biztosít, gépkocsi, busz parkolásra ideális hely is, kiszállva mégis a templomnak a hátát látjuk. Természetes kényszerünk, hogy mintegy a templom tekintetét keresve azt valamelyik irányból megkerüljük, szembenézzünk vele. A hatás egyfajta elemi mágneses forgató nyomaték, mely a nyugati, a főhomlokzat felé terel. Fogadó terünket, a látogatói fogadó épületet ennek a hatásnak a figyelembevételével helyeztük el. A tér a Corvin János utca Öregtemplom utca felőli és így a városból gyalogosan érkezők számára is egyértelmű kiindulási pont.

A területre belépve a látogatót a telekhatár mentén vezetjük körbe, úgy, hogy a templomot egy pillanatra se tudja szem elől téveszteni, annak ikonikus tömege, részletei fokozatosan tárulnak fel, állandóan változó nézetekből, az egész feltáró útvonal különleges, egyedi látványok sorozata. A program számára szükséges épületek is e peremvonal mentén a meglévő támfalakból építkezve helyezkednek el, s nyílnak mindig, egyfajta kerengőként, a centrum felé. Elhelyezésük, kialakításuk nem zavarja meg a templom látványát, annál inkább azt emeli ki. A javasolt bejárési útvonal kikövezett, de arról bármikor a pázsitra lépve szabadon bolyonghatunk a romok között, további felfedezések reményével.

A funkciók szétosztása a megjelenő építmények léptékét jótékonyan csökkenti, a program elemeinek ütemezett megvalósíthatóságát maximális mértékben támogatja, lehetővé teszi az egyes program elemek módosulását, alkalmazkodását, az egységes koncepció megőrzése mellett.

A terület lehatárolása nagyobb részben a terepadottságok által meghatározott támfalrendszer adja, melynek vonalának kialakításához figyelembe vettük a mellékletként kiadott 1991-es támfal kialakítási terv egyes elemeit. Elsősorban a nyugati főhomlokzat előtti tér kialakításának érdekében javasolunk támfal korrekciót. A támfal rendszer felülvizsgálata, ezzel összefüggésben a templom terület alá nyúló pincék szerkezeti zárása az első ütemben elvégzendő feladatok közé tartoznak.

A tervezési program elemei

Fogadó épület

A látogató útvonal kezdete és végpontja. információs tér, jegypénztár, ajándékbolt, büfé. Üzemeltetése minimális létszámmal is biztosítható. A szükséges kiszolgáló vizes helyiséggel, csomagmegőrzővel, háttér tároló területekkel a terepszint alatt egészül ki. A vizes helyiségek a terület zárása után is, kívülről megközelíthetők.

Kiállító terek

Kőtár új helyen, támfalépületként létesül. Hátsó határoló fala mentén flexibilis állványon a lehetőség szerint legnagyobb kapcsolódó szerkezetekben összeállított leletanyagot helyezzük el, a tér középső részén a kiemelt leletanyag látható. A tér üvegfala a templomra nyílik, az üveg felületen megjelenítve a leletanyag elhelyezkedésének eredeti pozíciói.

Állandó kiállítás a régi rendház megmaradt dongaboltozatos terében. Megközelítése a körbefutó feltáró útvonalról két irányból is lehetséges. Az autentikus térben a premontrei renchez kötődő információk, a templom történelme, építészettörténeti jelentősége kerül elsősorban bemutatásra, digitális és analóg anyagok segítségével.

Az időszaki kiállítás terét a meglévő pincei helyiségek felhasználásával alakítjuk ki, lejáratként a meglévő lépcsőt újítva fel, kijáratként új lépcsőt alakítva ki.

További fedett-nyitott kiállító teret alakítunk ki az állandó és az időszaki kiállítás bejárata előtt, a körüljáró útvonalhoz kapcsolódóan.

Rendezvényház, multifunkcionális tér.

A terület keleti oldalán létesül, közvetlen külső megközelítés lehetőségével. Előadások, kisebb konferenciák, esküvők lehetséges helyszíne, akár időben, üzemeltetésben független működéssel, de vizuális kapcsolatban a templommal. Különleges, egyedi helyszín.

Rendház

A rendházat az Öreg templom utca csatlakozó telkén helyezzük el, így legközelebb a templomhoz, de a látogatói útvonaltól nem érintve, az épület tömegét az Öreg templom utca egységes utcaképébe illesztve. A rendház mellett elhelyezett külső lépcső lehetőség teremt a szerzetesek számára a templom tereinek közvetlen megközelítésére, napi használatára és ezen

ingyenes, alternatív útvonal használat lehetővé tételére a hívek számára is. A rendház telkét a szomszédos telek benyúló nyugati részével javasoljuk megnövelni, így a rendház zárt kertje megnövelten kialakítható.

A templom szakrális és látogatói terei

A karzatról nyíló, de saját külső megközelítéssel is rendelkező térben, a déli torony alatt kápolnát alakítunk ki, melynek építészettörténeti indokoltóságát és szellemi kapcsolódását a művészettörténeti leírás részletezi. A kápolna berendezése, a falak mentén ülőpadok, stallumok, a fal előtti oltár szolgálja az itt folyó zsolozsma vagy szentmise igényeit, a várhatóan korlátozott számú résztvevőinek elhelyezését, esetleg az elcsöndesülésre, meditációra mutató igény kielégítését. Az oltárban középkori szokás szerint az oltárfelszerelés is elhelyezhető. Ez a tér tehát a templomrom zárható, fűthető, folyamatosan használható, szakrális csomópontja lehetne.

A templom másik újonnan használatba vehető, felfedezhető, szakrális és világi, turisztikai eseményekre is alkalmas különleges tere a karzat. Üvegtetővel lefedve, a főhajó felé mellvéddel ellátva védett, fedett, a főhajó látványát e szintről megmutató, rendkívüli hatású tér. Látogató útvonalba való bekapcsolásán túl esküvők, szakrális események autentikus tere. E tér és a kápolna használatát az északi torony alatt kialakított sekrestye segíti.

A tornyok közül a déli torony a csigalépcső felújításával a látogatók számára megközelíthetővé, különleges térélménnyé válhat. A tornyokban harangok elhelyezése is lehetséges, azok üzemeltetéséhez szolgáló hágcsórendszer a déli toronyból indulhat és a karzat feletti üvegtető párkánya felett az északi toronyban is beépíthető.

A templom déli tornya alatti földszinti térben keresztelők medencét helyezünk el. (ld. művtört. leírás) A toronyaljából különleges látvány nyílik a déli mellékhajóra, megfelelő háttérrel adva az itt folyó szertartásnak.

A főhajóban is megjelennek a szakrális funkciók. Az itt folyó, 100-200 fő részvételével tartott események - mivel rendszeres, nagyobb létszámú liturgikus események számára a helyi lakosoknak adott a zsámbéki plébániatemplom - várhatóan kivételes, egyedi alkalmak számára fog szolgálni, elsősorban kedvező időjárási viszonyok közt. Ezt a célt a főoltár menzájának eredeti helyén történő visszaállítása szolgálhatja, amely formájában visszafogottan, a tömboltároknak megfelelően egy egyszerű kötömbből állna. Ennek liturgikus használatát a szabadon álló oltároknak megfelelően egy alkalmi hordozható oltár, mint kiegészítő elem tenné lehetővé.

Az ennél is nagyobb befogadóképességű egyházi események számára az északi fal mentén elhelyezett mobil oltár használatával nyílik lehetőség, akkor már 800-1000 fő részvételével is lehet számolni.

Szabadtéri események

A nagy befogadóképességű szabadtéri programok esetén a gépkocsiforgalmat (kivéve az azt kiszolgáló forgalmat) javasoljuk a Corvin János utcába nem felvezetni, a parkolást a város programban javasolt területein elhelyezni és onnan szervezett módon a közlekedést megoldani. A területre való belépés a megnyitott nagy méretű kapukon keresztül a fogadó épület és a rendezvényház mellett történhet. A szabadtéri színpad helyét a terület keleti szélén javasoljuk, így a terep természetes emelkedését kihasználva nézőtéri rálátást biztosítunk területünk nagy részéről, a templom különleges látványával a háttérben, de magát a templomot is védve. A színpad technikai ellátása a szomszédos rendezvényházból biztosítható. 300-350 főnél több látogató kiszolgálására a vizes helyiségek összességében már nem alkalmasak, ebben az esetben mobil létesítményeket kell elhelyezni.

Területen található egyéb értékek elhelyezése

A katonasírok áthelyezését javasoljuk a szomszédos temető területére.

Az egyedi szobrászati értékű oszlop áthelyezésére a város egyéb közterületein teszünk javaslatot.

ÁLLAGMEGÓVÁSI, KONZERVÁLÁSI KONCEPCIÓ FŐ ELEMEI

Tartószerkezet, állékonyság

A pályázat dokumentáció mellékleteként kiadott 1994-es statikai felülvizsgálat (Dr. Almásy József) megállapításait tekintjük irányadónak, az azóta eltelt idő, valamint az újabb információk miatt szükséges felülvizsgálat és kiegészítő szakvélemény elvégzésének szükségessége mellett.

A főbb beavatkozások a következők:

- keleti oromfal állékonyságának biztosítása, déli gádorfalhoz bekötésével
- nyugati oromfal állékonyságának biztosítása a toronyfalakhoz való bekötéssel
- déli gádorfal állékonyságának biztosítása a mellékhajó boltíveinek megerősítésével
- tornyok csatlakozó fődémeinek tárcsa-szerű megerősítése (karzatszint és az a feletti fődémszint felett) s ezzel a tornyok állékonyságának biztosítása

A fenti beavatkozások a fő elemei a szerkezetekbe elhelyezett méretezett rozsdamentes acélszerkezetű rudak, a pontszerű beavatkozások elve szerint készülnek, a szabadon álló falak felső vasbeton szerkezeteinek felülvizsgálatával és korrekciójával, valamint új szakaszainak kialakításával.

Vízvezetés

A felülről érkező vizek elvezetésének első lépése a falak előbbiek szerinti záró-megerősítő szerkezetének kialakítása. Az innen érkező vizek függőleges levezetésének meghatározó részét a torony keleti oldalán meglévő tetőszakaszokhoz kapcsolódóan lehet kialakítani. A vízvezetés fontos új eleme a karzat feletti üvegtető, melyet a megelőző beavatkozásokkal meghatározott falegyenhez való csatlakozással alakítunk ki. Az új üvegtető a templom megjelenését nem befolyásolva biztosítja a karzat, valamint a tornyok belső felületének védelmét. Az innen és a toronysisakok felől vizek elvezetése a tornyok terében, azután a keleti csatlakozó magastető tömegek felületein és onnan kialakított függőleges levezető szerkezeteken oldható meg.

A falak terepcsatlakozása mellett kavicsos kitöltésben elhelyezett méretezett szivárgó rendszer kiépítése szükséges, a talajból és felszínről, valamint a falakról érkező vizek összegyűjtésére és elvezetésére.

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJÍTÁSA ÜTEMEZÉS

Úgy gondoljuk, hogy a teljes program egy időben történő megépítése a megrendelő, s kivitelező, s nem utolsó sorban a támogató számára is egy túlzottan nagy kihívást jelentene. A program annyira összetett és bonyolult, hogy azt jól elválasztható ütemekben javasoljuk megvalósítani. A műemlékegyüttes szükséges beavatkozásainak mérete csak a részletes feltárások és vizsgálatok után lesz belátható, így annak lefutási ideje kockáztatja az újépítésű beruházásokat. Nem utolsó indok pedig, hogy egy térbeli és időbeli szervezéssel a műemlékegyüttes egyes részei szinte folyamatosan látogathatók maradnak.

1. ÜTEM	ÁLLAGMEGÓVÁS
2. ÜTEM	RENDHÁZ ÉS KÁPOLNA
3. ÜTEM	FOGADÓÉPÜLET, LÁTOGATÓI ÚTVONAL
4. ÜTEM	KIÁLLÍTÓTEREK
5. ÜTEM	RENDEZVÉNYHÁZ

1.ütem

Elsődleges feladatnak tekintjük a romtemplom konzerválását. Az állagmegóvás alapja, hogy a templom szilárd talajon állhasson. A pincenyúlványok betömedékelése, a támfalak megerősítése és folyamatosná tétele elengedhetetlen. A jegypénztár minimális felújítása után a romkert és a kőtár jelenlegi helyén folyamatosan látogatható marad, a templom építése szűkebben kerített területen is végezhető, bizonyos távolságból látogatók számára mindvégig körbejárható marad.

2. ütem

A templom állagmegóvása után közvetlenül javasoljuk a rendház foghíjon történő megépítését, s azzal egyidőben a romtemplom karzat szintjén a kápolna kiépítését, bízva abban, hogy e funkciók felélesztésével felpozícióba kerül a terület egyházi élete, s egyben látogatottsága is. Ebben az ütemben megépülhet egy új bejárat is, a rendház lépcsője.

3.ütem

A nagyobb látogatószám komfortosabb kiszolgálása érdekében egy ütemben javasoljuk megépíteni az új látogatóközpontot a tájépítészeti rendezéssel.

4.ütem

Az új múzeumi programot, épületeket, kiállításokat, ha az valamilyen okból szükséges, akár külön ütemben is megvalósíthatónak látjuk. Itt javasoljuk a kőtár és a múzeumpedagógia áthelyezését az új pavilon épületbe, ahonnan az jobban összelátható a templom épületével. A régi kőtár épületben és a pincebarlangban egy korszerű új kiállítóteret együttesen építhetők.

5.ütem

Utolsó ütemben javasoljuk a rendezvényház megépítését, mert ez a fejlesztés a keleti telekrészen jól leválasztható, s többi funkció zavartalan működése mellett is megépíthető, s elkészülte után szervesen bekapcsolható.

A ZSÁMBÉKI TEMPLOMROM HELYREÁLLÍTÁSÁNAK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS LITURGIKUS KONCEPCIÓJA

A zsámbéki templomrom Magyarország páratlan építészettörténeti és műemléki értéke. Ennek az értéknek a megőrzéséhez az előző generációk is hozzájárultak, és a mi korunk sem bújhat ki a felelősség alól, hogy csorbítatlanul továbbadja azt a következő nemzedékeknek. A jelen értékek megőrzését elősegítheti, ha az épületegyüttest új léttel tudjuk megtölteni, és eredeti funkciói közül egyeseket vissza lehet hozni a mai igényekhez alkalmazkodva.

A templomrom és környezete jelenlegi értékeit több évszázad alatt nyerte el. Ezek közül bármelyik kiemelése a többi rovására menne, így elkerülhetetlenül értékvesztéssel járna. Bármilyen rekonstrukció a XXI. század alkotása lenne, amely felülírná és jövátételtenül eltörölné az összes korábbi korszak nyomát. A templom értékei (ma már nem érzékelhető előzmények után) az alábbi főbb periódusokhoz köthetők (részletesen Valter Ilona és munkatársai: „*Tekintsd e művet, Isten*” *A zsámbéki premontrei templom és kolostor története*, Gödöllő–Budapest 2023):

- A zsámbéki premontrei kolostor a XIII. századi építéssel kiemelkedő jelentőségű emléke. Az épülettípus több rokon, álló épületen is tanulmányozható, de azok mai állapotukat a XIX-XX. század beavatkozásainak köszönhetik, vagyis összképükben és egyes részleteikben nem hitelesek (pl. Lébény, Ják, Túrje, Ákos, Harina). Míg azok lehetőséget biztosítanak az eredeti térélmény (ha nem is teljesen autentikus) átélésére, a zsámbéki rom szinte minden elemében eredeti, és olyan értékeket őriz, amelyeket egy drasztikus átépítés súlyosan veszélyeztetne.
- A pálosokhoz kapcsolódó késő gótikus átépítés több ponton megváltoztatta az épületegyüttes kialakítását (északi torony, rózsablak, kolostoregyüttes), és mivel ez is elválaszthatatlan az emlék múltjától, egy rekonstrukciónak döntenie kellene a XIII. vagy a XV. század között. A jelen állapot fenntartásával a különböző korok nyomai megőrizhetők, a konzerválás során az egyes periódusok finom anyaghasználattal érzékeltethetők, a kiállítóterben és az emlék prezentációja során a történeti fejlődés bemutatható. Az újonnan kialakítandó kőtár a faragványokat értelmezhető módon, eredeti szerkezetüket felidézve mutatná be, a templom felé nyitott oldalával dialógusra szólítva az eredeti helyükön maradt és az összegyűjtött kőfaragványokat.
- A romossá vált templom iránti érdeklődés a XIX. század közepétől indult meg a romantika hatására. Jól ismertek Feszli Frigyes, a jeles építész ábrázolásai, amelyek utat találtak a kor sajtójába is. Az épületet a monumentalitása és szépségei, illetve törekenysége, romos állapota között feszülő ellentét különösen alkalmassá tette az elmúlás átélésére, a történelemmel való szembesülésre. Ez a mai kor látogatói számára is hiteles élményt nyújt. A történetileg kialakult romállapot olyan teljesen egyedi látványt biztosít, amelyet egyetlen más hazai helyszínen sem tapasztalhatunk, így annak felszámolása pótolhatatlan veszteség volna.
- A zsámbéki templomromtól elválaszthatatlan a magyar műemlékvédelem hőskora. Amikor 1889-ben a rom állapota sürgős beavatkozást tett szükségessé, a magyar műemlékvédelem egyik legkiválóbb alakja, Möller István példamutatóan oldotta meg a feladatot. Tudjuk, hogy a mai állapot létrejöttében a körülmények is közrejátszottak, de tudományos alapon nyugvó kiegészítései és anyaghasználata példaértékű volt a maga korában, a XX. század modern magyar műemlékvédelme számára pedig emblematicussá vált. A kortárs műemlékvédelem ma már az előző generációk kulcsfontosságú műemléki beavatkozásait is oltalmazza, így a Möller-féle helyreállítás önmagában is fontos, megőrzendő értéket képvisel. Ehhez a módszerhez alkalmazkodott a XX. század valamennyi beavatkozása. Möller elképzelését a templom eredeti kinézetéről nagyjából érzékelteti az általa épített Lehel téri templom, amely bizonyos fókig kielégítheti a zsámbéki prépostság eredeti térélménye iránti igényt. Hogy ma mégsem a Lehel térre járnak a turisták, az jól mutatja a zsámbéki templomrom egyéb értékeinek vonzerejét.

Feladatunk tehát mindezen értékek együttes megőrzése, amiből az következik, hogy a templomromot lényegében – a következőkben leírt szükséges állagvédelmi, konzerválási beavatkozások mellett – a mai állapotában kell fenntartanunk. A történetileg kialakult, ikonikus látvány eltorzítása vagy nagyfokú átalakítása megfosztaná a jövő generációit attól a szabadságtól, hogy maguk dönthessenek az emlék további sorsáról. A kiépítéssel járó munkák elkerülhetetlenül és jövátételtenül elpusztítanak a rom olyan elemeit, amelyek pótolhatatlan forrásul szolgálnának az eljövendő kutatás számára. Mivel ma még nem tudjuk megmondani, milyen kérdéseket fognak feltenni és ezekre és milyen módszerekkel tudnak választ találni a jövő kutatói, a rom minden elemét a maga eredetiségében kell megőriznünk és továbbadnunk.

Ez nem jelenti a rom érinthetlenségét, amennyiben a beavatkozás a fennmaradást szolgálja. Éppen az emlék konzerválásáról kell elsősorban gondoskodnunk, amely bizonyos technikai, a látványt a lehető legminimálisabban érintő beavatkozással jár. Ha ez a konzerválás biztosítja az emlék fennmaradását a következő évtizedekre, azzal lehetőséget nyújtunk a jövő számára, hogy majd korszerűbb megoldásokat alkalmazzon; ha ellenben drasztikus változtatásokat hajtunk végre, ez a lehetőség örökre elvész.

A romállapot fenntartása és konzerválása nem jelenti azt, hogy az épületegyüttes alkalmatlan lenne a jelen kor igényeinek kielégítésére. Amellett, hogy a legteljesebb esztétikai élményt a tájban elhelyezett, egyedi látványt nyújtó rom szolgáltatja, ezen állapot megőrzése is lehetőséget biztosít az egykori szakrális funkciók egyes elemeinek visszatérésére. Azzal jelenleg nem számolhatunk, hogy a XIII. vagy a XV. századihoz fogható létszámú szerzetesi közösség rendszeres használatára lenne igény, ellenben mind a premontrei rend, mind a világi hívek részéről különféle alkalmakhoz kötődő, eltérő

befogadóképességet feltételező liturgikus eseményekre alkalmassá lehet tenni az épületet. Így a szakrális funkció visszatérhet az ősi falak közé. A helyreállítás koncepciója az eltérő igényekhez alkalmazkodó rugalmasságot tartja szem előtt.

- A legépebben megőrzött rész a nyugati toronypár és a köztük található karzat. Az utóbbi évtizedek művészettörténeti kutatása meggyőzően bizonyította, hogy ezek a terek elsősorban liturgikus célokat szolgáltak, sokszor Szent Mihály kultuszát, és az ezzel összefüggő halotti kultuszt. A karzaton oltárt helyeztek el, vagy annak teréből kápolnát hasítottak ki (pl. Ják, Felsőörs; ehhez Tóth Sándor: Felsőörs késő román templomtornya, *Művészet XXI* (1980), 2.sz. 22–26.). A zsámbéki helyzet annyiban egyedi, hogy itt a tornyoknak a karzattól nyíló, első emeleti, kelet felé bővített terei szolgálhatták a szakrális igényeket. Így építészettörténetileg indokolt a déli torony emeletén egy kápolna kialakítása. Ehhez a tér adott, egyedül a karzat felé célszerű egy vizuálisan nem zavaró lezárást (üvegfalat) alkalmazni. A templomrom lábánál kialakított rendházzal közvetlen összeköttetést biztosít a déli kapu mellett korábban rekonstruált csigalépcső. A toronytér keleti nyúlványa lehetett az oltártér, amelyre a karzatról oratóriumablak (hagioszkóp, ld. Ilkó Krisztina: *Desire to see: the medieval viewer and the hagioscope*, előadás a londoni Courtauld Institute konferenciáján, 2016) biztosított rálátást. A középkori mellékoltár általában a fal előtt állt, ennek helyreállítása itt is így indokolt (de igény szerint körüljárható oltár is elhelyezhető). A falak mentén üllőpadok, stallumok (ehhez ld. Mihály Ferenc–Szász Erzsébet: *Mives famunkák Erdélyben. Ácsmunkák, asztalosmunkák a XV–XVI. században*, Budapest 2022) biztosíthatnák az itt folyó szolozsma vagy szentmise várhatóan korlátozott számú résztvevőinek elhelyezését, esetleg az elcsöndesülésre, meditációra mutatózó igény kielégítését. Az oltárban középkori szokás szerint az oltárfelszerelés is elhelyezhető. Ez a tér tehát a templomrom zárható, fűthető, folyamatosan használható, szakrális csomópontja lehetne.
- A tornyok elsődleges funkciója a harangok elhelyezése. A harangszó szimbolikus szerepe, különösen a magyarok számára egyre nagyobb jelentőséggel bír (vö. *Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára*, szerk. Visy Zsolt, Budapest 2000). Erre leginkább az északi torony látszik alkalmasnak, amelynek technikai kiszolgálását a déli torony csigalépcsőn ma is megközelíthető második emeletén az eredeti lépcső helyreállításával és a karzat fölötti átjáró kialakításával lehet megoldani. A déli torony második emelete a nyugati kapu melletti, nyilvánosan használható csigalépcsőről bárki számára elérhető volna, akiknek innen páratlan kilátásban lenne részük.
- Számos példa van arra, hogy a főhajó nyugati végén elhelyezett karzat maga is liturgikus használatban állt (véltetőleg Ják, melyhez a nürnbergi St. Sebald nyugati karzatát lehet párhuzamul hozni; Cluny és családja, ld. Krüger, Kristina: *Architecture and Liturgical Practice: The Cluniac gallaea*, in: *The White Mantle of Churches*, Brepols 2003, 139–159.). A karzatról lenyűgöző látvány nyílik a templom terére, ezt a látogatók számára is biztosítani kell. A karzatnak eredetileg biztosan volt mellvédje, amelynek bekötése ma is megvan. A mellvéd rekonstrukciója biztonságtechnikailag elengedhetetlen, ennek formája modern eszközökkel felidézheti a középkori mellvédeket. A tér üvegtetővel való lefedése a romkonzerválás szempontjából is előnyös volna, biztosítaná a karzat használhatóságát eső esetén is, de anyagválasztása révén nem minősülne jelentős beavatkozásnak. A karzaton mobil oltár elhelyezésével családias léptékű liturgikus események, pl. esküvők megoldhatók. A szükséges kellekek esetleges tárolására az északi torony emeleti tere is igénybe vehető.
- A templomok nyugati része a keresztelés szertartásának is otthont adott. Tari Edit kutatásai szerint (*Kőbe faragott liturgia*, Budapest 2018, 32–33.) a keresztelőmedencék a templom mellékterében, jellemzően a nyugati részen álltak. Az oltár közelében, a hajó keleti részén felállított keresztelőmedencék csak az újkorban, a reformáció után terjedtek el. Ennek megfelelően a déli toronyalj alkalmasnak látszik egy keresztelőmedence elhelyezésére. A falak mentén középkori szokás szerint egyszerű padkákat lehetne létesíteni. A toronyaljából felemelő látvány nyílik a déli mellékhajóra, amely megfelelő háttérrel képezhetne az itt folyó szertartásnak.
- Az északi toronyalj földszintjén Valter Ilona sírokat tárt fel, amelyeket joggal kötött az alapító családhoz. Jákon is okkal azonosítják a toronyaljban feltárt sírt az alapító kegyúr temetkezésével. Zsámbékon a feltárt sírhelyek fölött jelképes kőlapok szólíthatnának a középkori kegyurakra való kegyes megemlékezésre. A templom nyugati részén a temetkezés és a kommemoratív liturgikus funkció szoros egységet alkotott a középkorban (Mann, Albrecht: *Doppelchor und Stiftermemorie*, *Westfälische Zeitschrift* 111 (1961), 149–262.). Ehhez a déli toronyaljban elhelyezett keresztelőkápolna is jól illik, hiszen a frissen keresztelt jelképesen meghal és újjászületik a szertartás által. Élet és halál szoros kapcsolatát a középkori felfogásnak megfelelően szimbolizálná a két toronyalj páros funkciója.
- A déli mellékhajó önmagában is jól értelmezhető szakrális teret alkot. A mellékapuszisban elhelyezhető egy mellékoltár (vö. Kroesen, Justin E. A.: *Seitenaltäre in mittelalterlichen Kirchen. Standort – Raum – Liturgie*, Regensburg 2010). Ennek oltárképét az egykor ezen a falon megfigyelt falképmaradványok felidézése alkothatná (Fehér Ildikó: *A zsámbéki premontrei templom középkori falfestményeiről*, in: *900 éves a premontrei rend*, Gödöllő 2022). A mellékoltárhoz olyan, közepes létszámigényű szertartások kapcsolódhatnának, amelyek a karzatszint mérete vagy a megközelíthetőség nehézségei miatt onnan kiszorulnak.
- A templom eredeti liturgikus fókuszpontját a főszentélyben elhelyezett oltár alkotta. Mivel rendszeres, nagyobb létszámú liturgikus események számára a helyi lakosoknak adott a zsámbéki plébániatemplom, a premontrei prépostsági templom várhatóan kivételes, egyedi alkalmak számára fog szolgálni, elsősorban kedvező időjárás

viszonyok közt. Ezt a célt a főoltár menzájának eredeti helyén történő visszaállítása szolgálhatja, amely formájában visszafogottan, a tömboltároknak megfelelően egy egyszerű kötömbből állna. Ennek liturgikus használatát a szabadon álló oltároknak megfelelően egy alkalmi hordozható oltár mint kiegészítő elem tenné lehetővé (máig alapvető Braun, Josef: *Der christliche Altar*, München 1924). Ebből a szempontból előnyös, hogy az északi oldal eredeti pillérei hiányoznak, mivel azok jelentősen kitakarnák a főoltár látványát.

- Nagyobb rendezvények szakrális igényét a liturgikus irány elforgatásával lehet megoldani. Az ideiglenes oltárt a templomrom terében elhelyezve, a déli pillérsor és főhajófal látványos háttérül szolgálhat. A laikus résztvevők az egykori kolostor területén helyezkedhetnek el. A templom rom állapotának megőrzése tehát hozzájárul ahhoz, hogy kivételes környezetet teremtsen az egyre népszerűbb szabadtéri miséknek.

A zsámbéki templomrom mai állapotában való megőrzése tehát nemcsak azokat az értékeket konzerválná, amelyek a középkortól a XIX. századon keresztül máig felhalmozódtak, hanem éppen jelen állapotában, lezáratlanul, a határok átjárhatóságával teszi lehetővé a sokrétű liturgikus gyakorlatot. A rendszeres kisközösségi használatról a családi eseményeken át a tömegeket megmozgató alkalmi szertartásokig valamennyi igény kielégíthető. Az a páratlan építészeti állapot, amelyet a félig romos szerkezet biztosít, egyszerre öleli körül a liturgikus eseményeket, és hagyja meg a tér nyitottságát. Az eredeti belső tér visszaállítása egy olyan, a mai térélményhez képest leszűkített, korlátozott teret hozna létre, amely a rendszeres használathoz és karbantartáshoz túl nagy, az alkalmi igényeket ellenben nem elégítené ki. A jelen állapot pótolhatatlan előnye, hogy az építészeti struktúra tökéletesen érzékelhető, ugyanakkor a tér a végtelenségig nyitott. A tágasság ezen kozmikus dimenziója önmagában is hozzájárulhat a transzcendens tapasztalat kiteljesítéséhez.

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJÍTÁSA TÁJÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓ

A pályázat jellege, történeti múltja miatt a rom környezete tájépítészeti tervezést is igényel. A tervezési terület központi eleme a templom, és a maradványaiból kibukkanó rendház épülete. A tájépítészeti koncepció is ezek jelentőségét hangsúlyozza, a templom esetében megtartva annak gyepen úszó jellegét, míg a rend épületrészeit cserje, illetve évelő foltokkal szegélyezi.

A műemlékegyüttes bemutatásának építészeti koncepciója, hogy a látogató egyfajta „csigavonalban” haladva járja körbe a területet, a látnivalókat, kiszolgáló funkciókat is a körben vezető sétány fűzi fel. Sétány nyomvonalvezetése a telekhatárhoz, a meglévő és kiegészített támfalhoz, valamint az új elemek bejárataihoz, formavilágához igazodik. Változatos abban a tekintetben, hogy hol rátapad a kerítésre, hol elválik attól, illetve változnak magassági viszonyai is. Hol szintben van a mellette lévő zöldfelülettel, hol bevágásban halad. Ezekről függően a település felé történő kilátás is hol megnyílik a látogató számára, hol rejtve marad. A romtemplom és a régi rendház körüli terület ezzel a megoldással teljesen körbejárható, de nincs kizárva a műemlékek elérése a gyepen keresztül sem.

A szintkülönbségek áthidalása, - amely elsősorban déli területeken jelentős – a meglévő támfalrendszer, valamint új támfalak segítségével történik. A határoló támfal rendszer könnyen kelthetné egy erődfal látszatát, amit szerettünk volna elkerülni, hiszen ezen a helyszínen az nem volna hiteles. A falak tehát lehetőség szerint keskenyek, áttörtek, illetve helyenként el is tűnnek, az áttört kerítés lábazatként jelennek meg. A támfalak mentén vezetett sétány nem csupán a környező tájra biztosít kilátást, de kellő távolságot tartva a templom homlokzatától, kedvező nézőpontokat biztosít a romok felé. Az út burkolata helyszínen öntött dilatált beton, melynek dilatált táblái közt 20cm széles kavicsáv található.

A környűrűn megjelenő új funkciójú épületeken kívül, hangsúlyos térszervező pontok is kialakultak. Az egyik meghatározó helyszín a fogadótér/bejárati zóna. A megérkezés színterét úgy képzeltük, hogy a lekerítés ellenére is nyitott kapcsolatot jöjjön létre a belső és külső terek között. Belépve a területre két irányban indulhatunk el: közvetlen a templom irányába, valamint a kiállítóterek felé.

A sétaút második jelentős állomása a templom előtt kialakított pihenő tér. Megtartva az út lendületét a leválasztott térrész eltérő, szőtt burkolatot kapott. A bézs árnyalatú zúzottkő anyaghasználatában és színében illeszkedik a templom homlokzatához és a kíséző támfalhoz. A térre egyedi tervezésű, támfalra szerelt padot terveztünk.

A pihenőtér keleti végén három irányú elágazás, csomópont található. A templom toronybejáratahoz szőtt burkolat vezet, amely az állagvédelem céljából kialakított keskeny zúzottkő ágyazathoz csatlakozik. Az elágazás másik iránya a rendház új épülete felé mutat, amely lépcsőben folytatódik. Funkcióját tekintve az itt élő szerzetesek mindennapos közlekedési útjaként szolgál, szükség esetén azonban harmadlagos bejáratként is működhet. A kiállító út – egészen az I. kiállítóterig – elszakad a támfaltól és egy cserjés sávval párhuzamosan folytatódik.

A kőtár (I. kiállító tér) és a konferencia központ közötti tér nagyobb rendezvények lebonyolításául szolgál. Ez az egyik lehetséges helyszíne a mobil színpad felállításának, de szükség esetén berendezhető más elemekkel, asztalokkal, székekkel is. A kedvező kilátás, valamint a térre való rálátás miatt fontosnak tartottuk a terep átalakítását, így a térhez csatlakozó meredekebb részsűt eltoltuk a templom irányába.

A konferencia épület nyugati oldalán egy másodlagos bejárat nyílik a területre. A templomkertbe történő belépés itt csak időszakosan lehetséges, elsőslegesen célja, hogy rendezvények esetén a parkolóval közvetlen kapcsolatot teremtsen.

A régi rendház mögött elvezetett úthoz egy nyitott/fedett kiállító tér csatlakozik. Ebben a csomópontban léphetünk be a fedett kiállítóterekbe: a régi rendház emeletére, épületébe, valamint a pincéjébe. A környezetet minden irányból cserjesáv szegélyezi, amely hangulatában a régi kolostori kertek hangulatát idézi. Az épülettől távolodva, a romok közötti részeket, - ahol egykor különböző helyiségek álltak – virágos évelőágásokat, fűszerkerteket alakítottunk ki.

A koncepcióterv készítése során rendeztük a parkoló környezetét is. A temető és romkert közötti terület kellő szélességgel rendelkezik kétoldali merőleges parkolósáv kialakítására. A tervezés során figyelembe vettük a fák helyzetét, és a meglévő terepviszonyokat is. Biztosítottuk a buszos megállás, illetve megfordulás lehetőségét. A kis forgalom nagyság (lényegében csak célforgalom) lehetővé tette, hogy a főbejárat felé vezető járdát a parkolón belül vezettük el, az útpálya mellett vezessük. A parkoló árnyékolása és az egységes utcakép megjelenítése céljából fasort alakítottunk ki. A romterület kerítésének kedvezőbb településképi megjelenése érdekében a parkoló felőli oldalon folyamatos cserjefelület telepítését javasoltuk.

A tervezési program egyik hangsúlyos pontja az egyes építéstörténeti korszakok megjelenítése. Ezek bemutatására számos eszköz áll rendelkezésre, ezek közül olyan, tájépítészeti szempontú megoldást kerestünk, amely érzékenyen kezeli az egykori falak/falazatok helyzetét/nyomvonalát. A templom életében három nagy korszakot lehet elkülöníteni, amit úgy illusztráltunk, hogy az időben legkorábbi állapotot szegéllyel (1100 körül), a 13. századi időszakot szegélyek közé szórt kővel mutatjuk be, míg a 15. századi alaprajz szegély nélküli tömör falazat jellegű burkolatot kapott. Az vizualizációt szolgáló anyagok színének, textúrájának kiválasztásánál figyelembe vettük az utaknál alkalmazott anyagokat is. Ellenpontozva a gyalogutak bézs, pasztell színű világát a romok esetében szürkés árnyalatú andezit kőzetet alkalmaztunk, a szegélyeket pedig acélból képzeltük el.

Az alkalmazott növények tekintetében olyan fajokat/fajtákat válogattunk össze, amelyek az egykori templomkertekben gyakran előfordultak, hangulatukkal idézik a kolostorkertek egykori világát. Az alkalmazható növényekről listát készítettünk:

Fák

korai juhar - Acer platanoides 'Globosum' virágos kőris - Fraxinus ornus 'Mecsek', díszalma - Malus 'Royalty', cseresznyeszilva - Prunus cerasifera, kocsányos tölgy - Quercus robur, madárberkenye - Sorbus aucuparia 'Edulis' kislevelű hárs - Tilia cordata 'Greenspire'

Örökzöld fa

lucfenyő - Picea abies, havasi törpefenyő – Pinus mugo

Cserjék

som – Cornus mas, szőnyegmadárbers – Cotoneaster dammeri, japán kecskerágó – Euonymus japonicus, közönséges, levendula - Lavandula angustifolia; angol levendula - Lavandula angustifolia 'Munsted', terülő mirtuszlonc – Lonicera nitida 'Maigrün', törpelonc - Lonicera nitida 'Moss green', jajorózsa - Rosa pimpinellifolia, japán rózsa - Rosa rugosa, japán gyöngyvessző - Spirea japonica 'Goldmound', rózsaszín japán gyöngyvessző - Spirea japonica 'Little princess', barátcserje - Vitex agnus-castus

Évelők

piros sarkantyúvirág - Centranthus ruber 'Rosenrot', pünkösdi szegfű - Dianthus gratianopolitanus 'Valentine', tollas szegfű - Dianthus plumarius 'David', tülevelű szegfű - Dianthus spiculifolius 'Confetti White', hibrid kasvirág - Echinacea hybrida 'Cleopatra', évelő díszgyertya – 'Gaura lindheimeri 'Gaudi Red', évelő fátyolvirág – Gypsophila paniculata, hölgyestike – Hesperis matronalis, lila-bordó tűzeső - Heuchera micrantha 'Palace Purple', gyöngyikés gyepliliom - Liriope muscari, kerti nefelejcs - Myosotis sylvatica, kerti macskamenta – Nepeta x faassenii 'Felix', keserűfű - Persicaria amplexicaulis 'Golden Arrow', pompás kúpvirág - Rudbeckia fulgida 'Goldstrum', ligeti zsálya - Salvia nemorosa 'Caradonna'

Díszfüvek

koreai nádtippán - Calamagrostis brachytricha, atlasz csenkesz - Festuca mairei, réti legyezőfű – Filipendula ulmaria 'Variegata', deres fényperje - Koeleria glauca 'Coolio', tollborzfé – Pennisetum alopecuroides

Anyaghasználat:

Közlekedő utak – zsaluzott, dilatált beton, dilatációnál 10-20 cm széles kavicságy

Mellékutak, falvédelem, teresdés – zsaluzott, dilatált beton, dilatációnál 10-20 cm széles kavicságy

Korszakok megjelenítése:

1100 körül – gyepl + szegély	13. sz. szegély + kő	15. sz. (szegély) + kő
<p>corten acél</p>	<p>corten acél + zúzott bazalt</p>	<p>beton + zúzott bazalt</p>
<p>acél</p>	<p>acél + zúzott bazalt</p>	<p>szegély nélkül + romkövek</p>
<p>beton</p>		